Η θέση της γυναίκας, στην Αθήνα και στη Σπάρτη, κατά την αρχαιότητα

Πρόλογος

Τον τελευταίο καιρό επανέρχονται συνέχεια διάφοροι, συνήθως απολογητές για να αναμασήσουν την καραμέλα «της βελτίωσης της θέσης της γυναίκας από τον Χριστιανισμό», κάτι που είναι ένα αισχρό και παραπλανητικό ψέμα. Θα προσπαθήσουμε να δούμε εν συντομία ποια ήταν η θέση της γυναίκας στην ελληνική αρχαιότητα μέσα από την εστίασή μας σε δύο χαρακτηριστικές και ακραίες περιπτώσεις: Της Αθηναίας και της Σπαρτιάτισσας. Οι υπόλοιπες Ελληνίδες ζούσαν σε ένα καθεστώς ανάμεσα στα δύο αυτά άκρα, άρα έχει σημασία η γνωριμία τους από εμάς. Αυτό που επίσης έχει σημασία, είναι να κατανοήσουμε το γιατί υπήρχε η διαφορά στην αντιμετώπισή τους από την κοινωνία, και αν αυτή η αντιμετώπιση έχει καμιά σχέση με το σήμερα.

Εισαγωγή

Η καθοριστική παράμετρος της αρχαϊκής και κλασσικής εποχής είναι η δημιουργία και άνθηση των πόλεων – κρατών σε όλη την λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου. Η "πόλις" είναι μία αυτοδύναμη οντότητα που ελέγχει οικονομικά και διοικητικά όλη την γύρω της ύπαιθρο, και έχει ξεχωριστά συμφέροντα από τις γειτονικές της πόλεις, αρκετές φορές μάλιστα είναι εχθρικά.

Οι διαμάχες μεταξύ των πόλεων, που ήταν κάτι συνηθισμένο, είχαν αρκετές συνέπειες στην δομή και εξέλιξη των κοινωνιών τους. Η συνεχής ανάγκη ετοιμότητας και προετοιμασίας των κατοίκων για τον επόμενο πόλεμο, αφού η κακή του έκβαση σήμαινε συνήθως τον θάνατο των ανδρών και τον εξανδραποδισμό των γυναικόπαιδων, οδήγησε στην αύξηση της δύναμης των οπλιτών – πολιτών, που πλέον αποκτούσαν περισσότερο ενεργό ρόλο στην διοίκηση.

Με βάση αυτή την γενική λογική, οι άνδρες ως οι έχοντες την γνώση και δυνατότητα να φέρουν όπλα, αναλάμβαναν όλες τις εξωτερικές δουλειές δηλαδή

να φέρουν τα προς το ζην, ενώ είχαν την διοίκηση και την ασφάλεια της πόλης, οι δε γυναίκες ανάλαβαν την ευθύνη για τις εργασίες του οίκου και την διαιώνιση της κοινωνίας τους, γεννώντας, μεγαλώνοντας και ανατρέφοντας τους επόμενους πολίτες.

Άλλη μία σημαντική παράμετρος, η θρησκεία της εποχής, δείχνει μία σαφή ισότητα ως προς την έκφραση αρσενικού και θηλυκού στοιχείου, και την αναφέρουμε μόνο και μόνο γιατί ακόμα και σήμερα, η θέση της γυναίκας επηρεάζεται ιδιαίτερα από το πώς οι θρησκείες της ερήμου που μας ταλαιπωρούν, βλέπουν το θηλυκό στοιχείο.

Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτή η γενική εικόνα της εποχής διαφοροποιείται στις ελληνικές πόλεις κατά τόπους. Εμείς θα δούμε πως αυτή εμφανίζεται στην Αθήνα και την Σπάρτη επιδρώντας στην ζωή των γυναικών με διαφορετικό τρόπο ...

Αθηναίες

Η ανατροφή της μικρής Αθηναίας γινόταν από την μητέρα της ή και την τροφό στο σπίτι και συνέχιζε εκεί ακόμα και όταν οι αδερφοί της πήγαιναν σε σχολεία ή γυμναστήρια (Είναι γνωστό ότι στην Αθήνα η εκπαίδευση ήταν καθαρά ιδιωτική υπόθεση). Η εκπαίδευσή της περιελάμβανε οικιακές εργασίες, παιχνίδια, μουσική, και προφανώς ανάγνωση και γραφή[1]. Φαίνεται να υπήρχαν επίσης κάποιες αθλητικές ή χορευτικές δραστηριότητες εκτός σπιτιού, που ακολουθούσαν την συμμετοχή σε θρησκευτικές τελετές, όπως οι «άρκτοι» της Βραυρώνας[2], τα Παναθήναια και ο χορός του Γερανού στην Δήλο[3]. Αυτά συνέβαιναν μέχρι την εφηβεία ή αμέσως μετά το τέλος της, οπότε η νέα παντρευόταν, έφευγε από την πατρική οικία και πήγαινε στο σπίτι του συζύγου της.

Ο γάμος της Αθηναίας ήταν κατά κανόνα προσυμφωνημένος από τους γονείς ή τους συγγενείς των μελλονύμφων και δεν φαίνεται να μετρούσε ιδιαίτερα η θέλησή του ζευγαριού ούτε να υπήρχε καθόλου ερωτικό στοιχείο[4]. Υπάρχει διάχυτη η αίσθηση μίας αγωνίας των γονιών, ώστε τα κορίτσια να παντρευτούν το συντομότερο δυνατό. Υπάρχουν επίσης αρκετές αναφορές για την πλήρη άγνοια των νέων γυναικών, του τι θα συναντούσαν μετά τον γάμο. Αν μπορούσε να δημιουργηθεί έρωτας στο ζευγάρι στο μέλλον, τότε τα πράγματα πήγαιναν καλά, αν όχι υπήρχαν και οι πόρνες για την ικανοποίηση του συζύγου[5]. Πάντως αν πιστέψουμε τον Αριστοφάνη, δεν φαίνεται οι Αθηναίες να ήταν παραμελημένες

ερωτικά[6]. Η απόδειξη μοιχείας για την γυναίκα ήταν σημαντικό παράπτωμα[7], το χειρότερο όμως που μπορούσε να της συμβεί ήταν διαζύγιο και ίσως κάποια κοινωνική απαξίωση, αντίθετα για τον άντρα, αν γινόταν με Αθηναία, (για μη Αθηναίες δεν υπήρχε θέμα) υπήρχε αυστηρή τιμωρία και κίνδυνος για την ζωή του (Αριστοτέλους, Αθ. Πολιτεία 57.3.7).

Το διαζύγιο πέρα από το θέμα της μοιχείας ήταν σίγουρο αν το ζεύγος δεν έκανε παιδιά, και θεωρητικά δεν ήταν δύσκολο. Για την γυναίκα έπρεπε να το δηλώσει μέσω του πατέρα της (ή όποιου συγγενή υπήρχε από τον οίκο του) και αν δεν υπήρχε τέτοιος, μπορούσε η ίδια να το ζητήσει στον (επώνυμο) άρχοντα. Ο άνδρας μπορούσε απλά να το ζητήσει απευθείας, το θέμα για αυτόν ήταν ότι ανεξαρτήτως του ποιος το ζητούσε, επέστρεφε την προίκα της γυναίκας του με τόκους, στον πατέρα ή κηδεμόνα της.

Ο γενικός ηθικός κανόνας για μία καθώς πρέπει Αθηναία ήταν να είναι όσο γίνεται πιο αφανής κοινωνικά[8], για αυτό και λίγα ονόματα Αθηναίων γυναικών γνωρίζουμε, αφού οι περισσότερες ήταν γνωστές σαν σύζυγοι ή κόρες κάποιου Αθηναίου. Θα λέγαμε ότι αυτός ήταν ένας κανόνας που απευθυνόταν μάλλον στις ευκατάστατες ή ευγενείς Αθηναίες παρά σε όλες τις γυναίκες, ήταν όμως ένας οδηγός καλής συμπεριφοράς για όλες, τονίζοντας επιπλέον την διαφορά των πραγματικών Αθηναίων από τους υπόλοιπους και ακόμα περισσότερο τονίζοντας την διαφορά των τάξεων. Η λογική αυτή ήθελε την έγγαμη γυναίκα στο σπίτι και μάλιστα υποτίθεται μόνο στον γυναικωνίτη, αποφεύγοντας την επαφή με άλλους μη συγγενείς της άνδρες, που η εμβέλειά τους έφθανε μέχρι τον ανδρώνα[9]. Η κύρια ασχολία της Αθηναίας ήταν η διαχείριση του οίκου[10], κάτι όχι απλό βέβαια, αφού ο οίκος περιείχε συχνά αρκετές προμήθειες και δούλους, η δε καθημερινή τους εργασία περιελάμβανε την σωστή διατήρηση των προμηθειών, την ύφανση των ρούχων του οίκου και την κατεργασία του μαλλιού[11]. Οι μόνες θεωρητικά επιτρεπτές έξοδοι από τον οίκο, φαίνεται να ήταν σε συγκεκριμένες κοινωνικές εκδηλώσεις, δηλαδή σε γάμους, κηδείες καθώς και στις πολυάριθμες και πολυήμερες θρησκευτικές εκδηλώσεις[12], που οι γυναίκες έπαιζαν συνήθως κυρίαρχο ρόλο. Το ενδιαφέρον για τα θρησκευτικά δρώμενα είναι ότι σε αρκετά από αυτά οι γυναίκες δρούσαν μόνες τους χωρίς την παρουσία ανδρών[13].

Από τον γενικό αυτό κανόνα έχουμε αρκετές αναφορές που αποκλίνουν:

Αναφέρθηκε γυναίκα που φαίνεται να διαβάζει και να κατανοεί οικονομικά έγγραφα (Λυσία, Κατά Διογείτονος, 32.11-17). Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι οι φίλοι του Σωκράτη έφερναν τις γυναίκες τους στην Ασπασία για να την ακούσουν (Περικλής, 24). Υπάρχει η αναφορά για ψήφιση νόμου που επιτρέπει στις Αθηναίες να σπουδάζουν ιατρική (Υγίνος, «Μύθοι», 274)[14]. Η γυναίκα του Σωκράτη, η Ξανθίππη, παρέθετε δείπνα ακόμα και σε ξένους, κυκλοφορούσε επίσης στην αγορά με τον άντρα της[15] (Διογένης, 2.34-37). Η Ελπινίκη κόρη του Μιλτιάδη και ετεροθαλής αδελφή του Κίμωνα, πέρα από την έντονη ερωτική της ζωή, φαίνεται να έχει και πολιτική δράση, κατηγορώντας τον Περικλή για την πολιτική του στην Σάμο (Schild ο.π. σ.320). Υπάρχουν δεκάδες τέτοια παραδείγματα που βρίσκει κανείς διάσπαρτα στα κείμενα και δείχνουν ότι στην πράξη αυτός ο κανόνας είχε πολλές και αξιοσημείωτες εξαιρέσεις.

Φυσικά υπήρχαν δούλες και μέτοικοι γυναίκες που δεν δεσμευόντουσαν από τον άγραφο αυτό και μάλλον θεωρητικό κανόνα του «εγκλεισμού»[16]. Είναι επίσης προφανές ότι οι γυναίκες των φτωχότερων τάξεων[17] δεν είχαν την πολυτέλεια να κάθονται μόνες στο σπίτι και να διευθύνουν έναν οίκο που περιείχε ελάχιστες δυνατότητες, αλλά δούλευαν (Αριστοτέλης, «Πολιτικά», 1300a & 1323a), μαζί με τους άνδρες στα κτήματα ή πουλούσαν την παραγωγή τους στην αγορά[18]. Δεν ακολουθούσαν επίσης τον γενικό κανόνα οι εταίρες, γυναίκες συνήθως μορφωμένες (κυρίως μέτοικοι), που κυκλοφορούσαν με άνεση στα συμπόσια και την συντήρησή τους εξασφάλιζαν οι εραστές τους. Δεν έχουμε επίσης σαφείς αναφορές για το αν οι γυναίκες επισκεπτόντουσαν ή όχι τα θέατρα[19], μολονότι όλοι οι ηθοποιοί ήσαν άντρες (ακόμα και οι υποδυόμενοι τους γυναικείους ρόλους).

Σημαντικότερη παράμετρος για την κατανόηση της ιδεολογίας της αθηναϊκής κοινωνίας είναι η αδυναμία της γυναίκας να κληρονομήσει πρακτικά την πατρική περιουσία, θεωρούμενη κομμάτι της μάλλον παρά δικαιούχος. Θέλοντας να δώσουν μεγαλύτερη δύναμη στον οίκο και την διατήρησή του, οι Αθηναίοι θεωρούσαν μόνο τους άρρενες ικανούς να διαχειριστούν μία περιουσία και σε περίπτωση που δεν υπήρχε γιος κληρονόμος, τότε την πατρική περιουσία ή και την «επίκληρο κόρη»[20], όφειλε να διεκδικήσει ή να προικίσει ο πλησιέστερος συγγενείς[21]. Η προίκα ήταν επίσης χαρακτηριστικό δεδομένο στον γάμο. Προσφερόταν πάντα από τον πατέρα ή τον συγγενή μαζί με την γυναίκα στον

άντρα της, αντιπροσωπεύοντας τα έξοδά της, θέλοντας όμως να εξασφαλίσουν την σταθερότητα του γάμου, αφού σε περίπτωση διαζυγίου όπως είδαμε θα έπρεπε να επιστραφεί εντόκως.

Γενικά η γυναίκα δεν φαίνεται να θεωρείται στην Αθήνα φυσικό πρόσωπο με την σημερινή έννοια, αφού δεν είχε δικαιοπρακτική ικανότητα και μιλούσε ή φαινόταν στην κοινωνία διά άρρενος αντιπροσώπου[22]. Αυτό καθόριζε και την θέση της γυναίκας στην πολιτική ζωή της Αθήνας, δεν είχε μεν πολιτικά δικαιώματα, μπορούσε όμως (και μάλιστα όφειλε) να γεννά πολίτες. Μόνο οι γεννηθέντες από Αθηναίους και Αθηναίες, είχαν την δυνατότητα να θεωρηθούν γνήσιοι πολίτες[23] και ίσως ήταν το σημαντικότερο όπλο της Αθηναίας στον γάμο, για να αντισταθμίσει την φαινόμενη σε εμάς ανισομέρεια στην αντιμετώπισή της.

Τέλος στην αναφορά μας στην Αθήνα θα δούμε το φαινόμενο της "έκθεσης" των βρεφών. Η "έκθεση" ήταν το συνηθισμένο στην αρχαία εποχή, σύστημα ελέγχου του πληθυσμού ή αντιμετώπισης μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης[24]. Έτσι και στην Αθήνα όταν είχε εξασφαλιστεί η συνέχεια του οίκου και υπήρχε ένα ικανοποιητικός αριθμός παιδιών, (που γενικά ήταν μικρός), ή αν κάποιο παιδί αφού γεννηθεί διαπιστωθεί ότι είχε πρόβλημα δυσπλασίας – δυσμορφίας ή έστω απλά ο πατέρας θεωρούσε ότι δεν μπορεί να αναθρέψει[25], εκτίθετο στην φύση ή και σε ναούς[26]. Οι περισσότερες αναφορές είναι για αρσενικά εκτεθειμένα παιδιά[27], αυτό όμως δεν λέει κάτι για το ποσοστό τους στο σύνολο. Προτίμηση στο γένος των παιδιών που ήθελε μια οικογένεια δεν φαίνεται να υπάρχει, δεδομένου ότι είναι επιθυμητά τα αρσενικά παιδιά για την διασφάλιση της συνέχειας του οίκου αλλά και τα θηλυκά είναι αυτά που δίνουν ζωή και παραγωγή μέσα στον οίκο, δίνουν θα λέγαμε την δικαιολογία στους άνδρες να παλεύουν στην πολιτική ζωή για μια καλύτερη θέση του οίκου τους σε καλύτερη κοινωνία[28].

Σε γενικές γραμμές η δύναμη που έπαιρναν οι άνδρες πολίτες από την άσκηση εξουσίας στην δημοκρατική Αθήνα και τα εκπληκτικά αποτελέσματα του πολιτισμού που δημιουργήθηκε, τους οδήγησαν σε μεγαλύτερη απόσταση από τους υπόλοιπους κατοίκους και κυρίως τις γυναίκες, που μάλλον τις έβλεπαν με φόβο[29], και που φρόντιζαν να τις κρατούν στην εφηβική ηλικία, «προστατεύοντας» αυτές έτσι, ώστε να εξασφαλίσουν ή και να διαιωνίσουν οι ίδιοι την μελλοντική δύναμή τους.

Σπαρτιάτισσες

Η βασική ιδεολογική αρχή στην «αριστοκρατική»[30] Σπάρτη είναι η ίδια η συντηρητική σπαρτιάτικη κοινωνία και η άμυνα της από εσωτερικές ή εξωτερικές επιβολές. Η προσωπική και οικογενειακή ζωή δεν έχουν την αξία, που της αποδίδουν οι Αθηναίοι, αυτό βέβαια προς όφελος του δημοσίου, με αποκλειστικό σκοπό την διατήρηση στρατιωτικής ισχύος και αυτό είναι που καθορίζει και την θέση της γυναίκας στην Σπάρτη, να βρίσκεται δηλαδή σε διαφορετική κατάσταση από την Αθηναία όπως θα δούμε.

Η ανατροφή των γυναικών ακολουθούσε την ανατροφή των ανδρών. Κοινή στο σπίτι αρχικά υπό την καθοδήγηση της μητέρας, χωριστά αργότερα (μετά τα επτά), στις αγέλες με όλα τα υπόλοιπα κορίτσια της πόλης. Μπορεί να μην ασκούνται στον πόλεμο και στις στερήσεις όπως οι Σπαρτιάτες, αλλά φαίνεται εκτός της συμμετοχής σε θρησκευτικά δρώμενα (όπως και οι Αθηναίαες)[31], να αθλούνται, να χορεύουν, να τραγουδούν, να ασκούνται στον δρόμο, στην πάλη (Ευριπίδης, Ανδρομάχη, 600) στο δίσκο και το ακόντιο[32] (Πλουτ., Ηθικά, 227D 12), η δε μόρφωσή τους που ίσως και να ήταν ανώτερη των ανδρών[33], ήταν υπόθεση της πολιτείας και όχι ιδιωτική όπως στην Αθήνα.

Ο γάμος της Σπαρτιάτισσας γίνεται κατά κανόνα[34] με κλοπή από τον μέλλοντα άντρα της[35], σε πολύ πιο λογική ηλικία από την Αθηναία γύρω στα είκοσί της χρόνια. Υπήρχε από ότι φαίνεται και εδώ ο θεσμός της προίκας που μάλλον ήταν μεγάλη (Αριστοτέλη Πολιτικά 1270a)[36]. Ένας περίεργος θεσμός υποχρέωνε τον σύζυγο μέχρι να γίνει 30 ετών να βλέπει την γυναίκα του στα κρυφά και μόνο νύκτα[37]. Η μοιχεία πρέπει να ήταν άγνωστη στην Σπάρτη[38], αφού φαίνεται ότι μπορούσε η Σπαρτιάτισσα να κοιμηθεί με άλλους εύρωστους ή ανδρείους άνδρες με συναίνεση του συζύγου της (Πλούταρχος, Λυκ, 15)[39]. Όπως και να έχει το θέμα όλη η πρακτική αυτή αποσκοπούσε στην ευγονία πέρα από κάθε άλλη λογική που είχαμε μέχρι τότε[40].

Από κοινωνικής πλευράς πάλι δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια συγκεκριμένη θεώρηση που να θέλει τις Σπαρτιάτισσες κλεισμένες στο σπίτι όπως στην Αθήνα. Ήταν πανέμορφες λόγω της άσκησης, πνευματώδεις[41] και αυστηρές λόγω της ανατροφής, είχαν την ευχέρεια να κινούνται χωρίς συνοδεία, να συνάπτουν

μεταξύ τους σχέσεις[42], να χορεύουν ή να αθλούνται ημίγυμνες, να τρώγουν επίσης και να πίνουν γενναιόδωρα[43]. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι όλες οι δουλειές στο σπίτι ή τα κτήματα γινόντουσαν από δούλους ή είλωτες, ο χρόνος τους θα ήταν σε μεγάλο βαθμό ελεύθερος και φαίνεται να ασχολούνται άνετα με την ανατροφή των μικρών παιδιών, με την διαχείριση του κλήρου και του οίκου τους, με ιππασία και αρματοδρομίες στον ιππόδρομο[44] με θρησκευτικές, χορευτικές αλλά κυρίως με αθλητικές εκδηλώσεις με ένα προφανή σκοπό, να αποκτήσουν υγιή και αθλητικά κορμιά, για να αποκτήσουν εύρωστα και δυνατά παιδιά που θα διαφυλάξουν το μέλλον και την ευτυχία της κοινότητας[45].

Προφανώς, μας φαίνεται δύσκολο οι γυναίκες να συμμετείχαν στην Απέλλα και να έπαιρναν αποφάσεις μαζί με τους άνδρες τους. Σίγουρα δεν είχαν καμία άμεση πρόσβαση στα κλιμάκια εξουσίας της Σπάρτης (Βασιλείς, Γερουσία, Έφοροι). Όπως και οι Αθηναίες ήταν μόνο αυτές που μπορούσαν να γεννήσουν ένα Σπαρτιάτη πολίτη. Η βασική όμως διαφορά με την Αθηναία είναι ότι η Σπαρτιάτισσα έχει την δυνατότητα να κληρονομεί και να διαχειριστεί η ίδια την πατρική περιουσία[46]. Αυτό της έδωσε βαθμιαία μεγάλη οικονομική δυνατότητα[47] και πολιτικό ρόλο για τον οποίο ο Αριστοτέλης[48] εκφράζει σκεπτικισμό για την έμμεση επίδραση και ισχύ των γυναικών στην Σπάρτη, που θεώρησε ότι οδηγούσε την πόλη σε συρρίκνωση («Πολιτικά», 1296b).

Όπως στην Αθήνα και σε όλη ίσως την αρχαία εποχή έτσι και στην Σπάρτη γινόταν έκθεση των παιδιών, που αφήνονταν στους Αποθέτες κοντά στον Ταΰγετο[49], αλλά μάλλον αυτό αφορούσε μόνο αγόρια[50] που δεν ήταν γερά για πόλεμο[51], την απόφαση δε για αυτό έπαιρναν οι πρεσβύτεροι των φυλών (φυλέτες) και όχι οι ίδιοι οι γονείς. Μάλιστα η αποδοχή του βρέφους από τους φυλέτες ήταν και η επίσημη είσοδός του στην πολιτεία[52].

Σε γενικές γραμμές η Σπαρτιάτισσα φαίνεται να ήταν πιο ανοικτή, πιο άνετη, πιο χειραφετημένη και πιο γνωστή από την Αθηναία, σε βαθμό να θεωρείται σκάνδαλο η δράση της στην αρχαία εποχή. Άλλο ένα σημείο υπεροχής της είναι ότι η συνεχής εμφάνιση των κοριτσιών ημίγυμνων μπροστά στους επίσης γυμνούς νέους κάνει να φαίνεται πιο ερωτική και λογική σήμερα η κλοπή για γάμο, παρά η από συμφέρον λογοδοσία δύο ανθρώπων, που ίσως δεν είχαν ιδωθεί ποτέ πριν.

Από την απόλυτη υποταγή λοιπόν του ατόμου στο σύνολο, ξεπήδησε η σχετικά πρωτοποριακή θέση της γυναίκας για τα δεδομένα της εποχής.

Θα πρέπει να υπενθυμιστεί ότι δεν αναφέραμε κάτι για τις γυναίκες των Περιοίκων και των Ειλώτων γιατί δεν υπάρχουν και σχετικές πληροφορίες. Μόνο η φαντασία μας μπορεί να μας βοηθήσει σε τι βαθμό υπήρχε επηρεασμός αφού είχαν πολλές κοινές θρησκευτικές εκδηλώσεις οι πολίτισσες Σπαρτιάτισσες μαζί τους και τι σήμαινε αυτό για τις άλλες γυναίκες.

Συμπεράσματα

Είναι μάλλον φανερό ότι η θέση των γυναικών την εποχή εκείνη δεν καθορίζεται τόσο από προγενέστερους ηθικο-θρησκευτικούς παράγοντες, αλλά από ξεκάθαρες ανάγκες και πρακτικές της ίδιας της εποχής και κοινωνίας που ζούσαν. Η βασική διαφορά μεταξύ των Αθηναίων γυναικών και των Σπαρτιατισσών έχει να κάνει με την κύρια ιδεολογική κατεύθυνση της πόλης στην οποία ζούσαν. Στην δημοκρατική Αθήνα κυρίαρχος κοινωνικός θεσμός είναι ο «οίκος» και η συνέχειά του πάση θυσία, αφού αυτός αποτελεί το δομικό και κυρίαρχο στοιχείο της πόλης καθιστώντας τις γυναίκες φαινομενικά υπόδουλες αυτής της λογικής και περιορισμένες, αν και το μόνο πραγματικά σίγουρο δεν ήταν τόσο ο περιορισμός αλλά η δικαιοπρακτική τους δυνατότητα. Στην αριστοκρατική Σπάρτη αντίστοιχα ο οίκος διευρύνεται σε όλη την πόλη, τα πάντα απορρέουν και εξυπηρετούν την συνολική κοινωνία και όχι κάποια μονάδα της, δίνοντας έτσι στις γυναίκες μεγαλύτερη άνεση και τελικά δύναμη. Αυτό καθόρισε και την διαφορά στην αντιμετώπιση των γυναικών και την θέση τους στην κοινωνία, δίνοντάς μας δύο χαρακτηριστικά και μάλλον ακραία παραδείγματα των γυναικών της αρχαίας ελληνικής εποχής.

Μια απογοητευτική σκέψη είναι η σύγκριση με την νεώτερη εποχή, και με το πόσο η θρησκευτική θεώρηση πλέον και αποκλειστικά επηρέασε για αιώνες και επηρεάζει ακόμα την θέση της γυναίκας. Στην Ανατολή και στις κοινωνίες που επηρεάζονται από το Ισλάμ η θέση της είναι η χειρότερη από όσο μπορεί να φανταστεί κάποιος. Στην χριστιανική Δύση μέσα από τον Διαφωτισμό και την ανεξιθρησκία, δόθηκαν αρκετοί διέξοδοι ώστε να θεωρείται η γυναίκα πλήρως ανεξάρτητη από τον άντρα, κάτι που δεν ήταν προφανές και η χριστιανική θρησκεία πάλεψε και παλεύει συνέχεια, να επαναφέρει στην πρότερη ηθική και ουσιαστική υποδούλωσή της, με μόνη την λογική, ότι υπάρχει ένας θεός, που ενδιαφέρεται ιδιαίτερα άμεσα ή έμμεσα, για την συναισθηματική και σεξουαλική ζωή των ανθρώπων και κυρίως των γυναικών.

Φιλίστωρ

Βιβλιογραφία

+

Αρχαία Κείμενα

Αριστοφάνης, Εκκλησιάζουσαι, ελεύθ. απόδοση μόνο Θρασύβουλος Σταύρου, Εστία, Αθήνα 1956.
Αριστοφάνης, Λυσιστράτη, απόδοση Κ. Τοπούζης, επικαιρότητα, Αθήνα 1976.
Αριστοτέλης, Πολιτικά, απόδοση Ν Παρίτη, Πάπυρος, Αθήνα 1939.
Διογένης Λαέρτιος, Βίοι Φιλοσόφων, απόδοση. Ν. Κυριόπουλος, Γεωργιάδης, Αθήνα 2003.
Ευριπίδης, Ανδρομάχη, στο http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0089&layout=&loc=590 .
Ευριπίδης, Μήδεια, απόδοση Σαλίβερου, Σαλίβερου, Αθήνα 1917
Ευριπίδης, Μήδεια, απόδοση μόνο Παντ. Πρεβελάκη, Σκορπιός, Αθήνα 1956
Ηρόδοτος, Ιστορίαι, απόδοση μόνο Αγγ. Βλάχος, Γαλαξίας, Αθήνα 1971.
Θουκυδίδης, Ιστορία, απόδοση Ι. Δημαράτου & Γ. Καρβέλα, Πάπυρος,Αθήνα 1939-41.
Θουκυδίδης, Ιστορία, απόδοση μόνο Αγγ. Βλάχος, Γαλαξίας, Αθήνα 1968.
Λυσίας, Κατά Διογείτονος στο http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookup=Lys.+32+14 .
Ξενοφών, Απομνημονεύματα, απόδοση Αμ. Παντελάκη, Πάπυρος,Αθήνα 1937-8.
Ξενοφών, Λακεδαιμονίων Πολιτεία, απόδοση Αδ. Διαμαντόπουλος, Πάπυρος, Αθήνα 1937.
Ξενοφών, Οικονομικός, στο http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookup=Xen.+Ec.+7.1 .
Πλάτων, Πολιτεία, απόδοση Ι. Γρυπάρης, Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα χχ.
Πλάτων, Πρωταγόρας, απόδοση φιλολογική ομάδα Κάκτου, Κάκτος, Αθήνα 1993.
Πλούταρχος, Περικλής στο http://www.mikrosapoplous.gr/zpd/plut_pericles.zip . (24/1/2012)
Πλούταρχος, Ηθικά Αποφθέγματα Λακωνικά – Τα παλαιά των Λακεδαιμονίων επιτηδεύματα – Λακαινών αποφθέγματα., απόδοση φιλολογική ομάδα Κάκτου, Κάκτος, Αθήνα 1995.
Πλούταρχος, Λυκούργος, στο http://www.mikrosapoplous.gr/zpd/plut_Lycurgus.zip. (24/1/2012)

Κείμενα

Sue Blundell, Οι γυναίκες στην κλασική Αθήνα, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2006.
El.Fantham κ.α., Οι Γυναίκες στον Αρχαίο Κόσμο, μτφρ. Κ.Μπούρας, Πατάκη, Αθήνα 2004.

Σ. Καργάκος, Ιστορία της Αρχαίας Σπάρτης, Gutenberg, Αθήνα 2006.
Β. Ξενίδου. Schild, Οι Γυναίκες στην Ελληνική Αρχαιότητα –Καταδίκη μνήμης, Ερμής, Αθήνα 2001

Διαδίκτυο –ψηφιακές πηγές

Εφημερίδα «Τα Νέα» 24/1/2008, συνέντευξη της Joan Koneli
http://www.tanea.gr/print_article.php?e=A&f=18747&m=P23&aa=1 (δυστυχώς το link αυτό δεν ισχύει πλέον)
Σ. Καργάκος, Η γένεση του Δράματος, 1/1/96, http://www.ekivolos.gr/i%20genesi%20tou%20dramatos.htm
Πανεπιστήμιο Κρήτης. Τμ. Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Μεταπτυχιακές εργασίες ειδίκευσης, Αγ.Τσαγκράκης, Ο Θεσμός της εφηβείας στην Αττική. Αρχές και προέλευση του θεσμού, Απρ. 2001, http://dlib.libr.uoc.gr/Dienst/UI/2.0/Describe/ucr.history.msc/2001tsagrakis?Language=Greek (δυστυχώς το link αυτό δεν ισχύει πλέον).

Σπάρτη διάφορα κείμενα

http://www.ekivolos.gr/arxaia%20sparti.htm

Αρχαία κείμενα

http://www.perseus.tufts.edu/
http://www.mikrosapoplous.gr/

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. [1] Η έλλειψη συγκεκριμένων στοιχείων μας δίνει την δυνατότητα να συμπεράνουμε από διάφορα στοιχεία. Όπως και να έχει η σωστή διαχείριση του οίκου σε μια πόλη με τέτοιο πολιτισμό, μας κάνει να σκεφτούμε ότι χρειαζόταν μία στοιχειώδης τουλάχιστον εκπαίδευση σε γραφή, αριθμητική και ανάγνωση. Περισσότερα στην Sue Blundell, «Οι γυναίκες στην κλασική Αθήνα», Καρδαμίτσα, Αθήνα 2006, σ.16. και Β. Ξενίδου. Schild, «Οι Γυναίκες στην Ελληνική Αρχαιότητα –Καταδίκη μνήμης», Ερμής, Αθήνα 2001, σ. 307.
2. [2] Ζούσαν για κάποιο διάστημα, ίσως ενός χρόνου, στην Βραυρώνα στο ιερό της Αρτέμιδας και συμμετείχαν σε δραστηριότητες από τις οποίες γνωστός είναι ο αγώνας δρόμου προς τιμή της θεάς. Οι πληροφορίες για

το πόσα κορίτσια συμμετείχαν δεν είναι ξεκάθαρες. Υπάρχει πάντως θραύσμα αγγείου που τις δείχνει να τρέχουν γυμνές στην φύση. (El.Fantham κ.α., «Οι Γυναίκες στον Αρχαίο Κόσμο», μτφρ. Κ.Μπούρας, Πατάκη, Αθήνα 2004, σ.119).

3. [3] Χορός από νέους και παρθένες γύρω από τον αρχαίο βωμό του Απόλλωνα στην Δήλο που κάθε χρόνο στελνόντουσαν σε ανάμνηση της περιπέτειας του Θησέα . Αγ.Τσαγκράκης, «Ο Θεσμός της εφηβείας στην Αττική. Αρχές και προέλευση του θεσμού», http://dlib.libr.uoc.gr/Dienst/UI/2.0/Describe/ucr.history.msc/2001tsagrakis?Language=Greek σελ.14. Η αποστολή γινόταν με ιερό καράβι μάλλον το «Σαλαμινία». Όσο διαρκούσε η αποστολή δεν μπορούσαν να εκτελεστούν αποφάσεις ή ποινές για θανατικό (Σε αυτό οφείλεται η καθυστέρηση της εκτέλεσης της ποινής του Σωκράτη).

4. [4] Υπάρχουν γνωστές εξαιρέσεις. Οι κόρες του Καλλία επέλεξαν μόνες τους συζύγους τους (Ηρόδοτος, 6.122). Επίσης η Ελπινίκη, κόρη του Μιλτιάδη, παντρεύτηκε από έρωτα τον ετεροθαλή αδελφό της Κίμωνα (Schild, ο.π., σ.320).

5. [5] Διαβάζοντας τις θεωρίες του Πλάτωνα («Πολιτεία», 449-466) και λαμβάνοντας υπόψη μας τη θρησκείας της εποχής, βγαίνει το συμπέρασμα ότι το θέμα των εξωσυζυγικών σχέσεων για την Αθηναία δεν ήταν ηθικό με την έννοια που ίσως το φανταζόμαστε σήμερα. Αποκλειστικός γνώμονας ήταν αν τα παιδιά που θα γεννηθούν ήταν ξεκάθαρα δικαιούχοι του οίκου, κάτι που θα μπορούσε να αμφισβητηθεί σε περίπτωση μοιχείας. Αν υπήρχε τρόπος να λυθεί αυτό το πρόβλημα πιθανόν να μην υπήρχε θέμα και για την γυναίκα να πάει με άλλον άνδρα, όπως αυτό για παράδειγμα διευθετήθηκε κατά κάποιο τρόπο στην Σπάρτη ή τον ονειρευόταν ο Πλάτων.

6. [6] Στην αντίδραση που δείχνουν οι γυναίκες, όταν η Λυσιστράτη ανακοινώνει το σχέδιό της αλλά και στις «Εκκλησιάζουσες», 220.

7. [7] Προφανώς γιατί απειλούσε κατευθείαν τον θεσμό του "οίκου". Παρόλα αυτά υπάρχουν αναφορές ότι ήταν κάτι το σχετικά συχνό ή έστω συχνά συζητήσιμο για τις γυναίκες («Εκκλησιάζουσες», 220).

8. [8] Όπως ακριβώς το εξέφρασε ο Περικλής (ή ο Θουκυδίδης) (Θουκ Β.45). Δες και Ξενοφών «Οικονομικός», 7.30).

9. [9] Ο Ανδρώνας βρισκόταν στο ισόγειο του σπιτιού, ενώ ο γυναικωνίτης συνήθως στον όροφο. Θεωρητικά δεν υπήρχαν μεγάλες αποστάσεις, και όλα τα δωμάτια επικοινωνούσαν μέσα από την εσωτερική αυλή με ή χωρίς σκάλα.
10. [10] Κυριότερη πηγή ο Ξενοφών (Ξενοφών, «Οικονομικός») πολλές αναφορές επίσης διάσπαρτες (Αριστοφάνους, «Εκκλησιάζουσαι» 208-9 & «Λυσιστράτη» 493-5).
11. [11] «Μέσο που μπορούσε να κάνει ισχυρή μια γυναίκα». (Blundell, ο.π., σ.102).
12. [12] Η Joan Koneli υπολογίζει γύρω στα 2000 ιερά καταμετρημένα στην Αττική και 170 θρησκευτικές γιορτές. Π. Κατημερτζή, Αρχαίες ιέρειες έφεραν την ισότητα των φύλων, άρθρο και συνέντευξη από την Joan Koneli στην εφημερίδα «Τα Νέα» Τετάρτη 24 Ιαν. 2007. Αν ισχύει αυτό σημαίνει ότι τελικά είτε σαν ιέρειες είτε σαν απλές συμμετέχουσες στα δρώμενα, είχαν αρκετό χρόνο να ξοδέψουν εφόσον το ήθελαν.
13. [13] Γνωστότερα τα Θεσμοφόρια. Δημιουργούνται βέβαια πολλά ερωτήματα στο πώς οι εκδηλώσεις αυτές οργανωνόντουσαν και ερχόντουσαν σε πέρας από τις «άβουλες και αφανείς» κατά τα άλλα γυναίκες. Θα πρέπει επίσης να τους άρεσε η συμμετοχή τους σε αυτές -δες σχετικά για την αδερφή του Δημόκριτου που λυπήθηκε που αυτός θα πέθαινε πάνω στην γιορτή των «θεσμοφορίων» (Διογένης, 9.43).
14. [14] Στο Sue Blundell, ο.π., σ.22.
15. [15] Ο ρήτορας Αισχύνης κατηγορήθηκε ότι οι περισσότεροι διάλογοι του ήταν του Σωκράτη που ο Αισχύνης τους έπαιρνε μέσω της Ξανθίππης (Διογένης, Αισχύνης, 2.60).
16. [16] Αναφέρονται 2 μαθήτριες της σχολής του Πλάτωνα, η Λασθένεια από τη Μαντινεία και η Αξιοθέα από τη Φλειούντα (Διογένης 3.46 & 4.2).
17. [17] Η μητέρα του Σωκράτη ήταν μαμή.
18. [18] Χαρακτηριστική η πρόταση του Σωκράτη στον Αρίσταρχο: «Αφού οι δούλες μπορούν να βγάζουν τα προς το ζην το ίδιο μπορούν και οι ελεύθερες γυναίκες εφόσον υπάρχει οικονομικό πρόβλημα» (Ξενοφών «Απομνημονεύματα» 2,7,7) -η προτροπή απέδωσε (ο.π. 2.7.12).
19. [19] Θεωρητικά δεν φαίνεται να υπήρχε λόγος για το αντίθετο αφού το

θέατρο αρχικά ήταν καθαρά θρησκευτική τελετή προς τιμήν του Διονύσου, που ήταν πολύ αγαπητός στις γυναίκες. Ο Σ. Καργάκος δείχνει σίγουρος για αυτό. Σ. Καργάκος, «Η γένεση του Δράματος –Το αποκορύφωμα της θεατρικής τέχνης», δημοσίευση στον Οικονομικό Ταχυδρόμο 1/1/1996, από το http://www.ekivolos.gr/i%20genesi%20tou%20dramatos.htm

20. [20] Μοναδική κληρονόμος οίκου.

21. [21] Με προφανή σκοπό την διατήρηση και ενδυνάμωση του οίκου.

22. [22] Πατέρα, συζύγου, ενήλικα υιού ή όποιου άλλου είχε την ευθύνη της, για τις χήρες και όσες δεν είχαν κάποιον άλλον συγγενή, την δουλειά αυτή αναλάμβανε σε πολλές περιπτώσεις ο «επώνυμος» άρχων.

23. [23] Μετά από τον γνωστό νόμο που εισηγήθηκε ο Περικλής (451/9π.Χ.) (Αριστοτέλης, «Αθηναίων Πολιτεία», 26.4) μέχρι τότε οι «μητρόξενοι» εθεωρούντο επίσης Αθηναίοι πολίτες. Ο νόμος ίσχυσε αναδρομικά αλλά ατόνησε μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Το 403 η παλινορθωμένη δημοκρατία τον έθεσε ξανά σε ισχύ. Αν και ο νόμος αυτός δείχνει να ενισχύει την θέση και δύναμη της γυναίκας, εντούτοις φαίνεται ότι την περιόρισε περισσότερο εξαιτίας της ασφυκτικής προστασίας που της επιφυλάχθηκε από την κοινωνία, για να εξασφαλιστούν τα δικαιώματα των μελλοντικών πολιτών.

24. [24] Αντίστοιχο των σημερινών εκτρώσεων.

25. [25] Επίσης μπορεί να ήταν αποτέλεσμα μιας παράνομης σχέσης και να εκτίθεται από την μητέρα.

26. [26] Το δεύτερο βοηθούσε στην εύρεση παιδιών από στείρες γυναίκες, υπάρχουν πάντως πολλές αναφορές για ανεύρεση και «υιοθέτηση» ή πώληση από βοσκούς παιδιών που εκτέθηκαν στην φύση.

27. [27] Προφανώς για αυτά ήταν πιο λογικό να μιλήσουν οι συγγραφείς. Εμφανίζονται επίσης ιστορίες αγορών αρρένων παιδιών από μητέρες που έπρεπε με κάποιο τρόπο να γεννήσουν τον διάδοχο του οίκου, αλλά δεν μπορούσαν, που σημαίνει ότι πολλά από τα εκτεθειμένα αρσενικά παιδιά ίσως είχαν καλύτερη τύχη από τα αντίστοιχα θηλυκά ή δεν έφθαναν καν στην έκθεση και είχαν προκαταβολικά πουληθεί.

28. [28] Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι ο θεσμός της προίκας με τον τρόπο που ήταν τοποθετημένος δεν δείχνει σαν ιδιαίτερο αντικίνητρο για την ύπαρξη

των γυναικών (κάτι για παράδειγμα που δυστυχώς γίνεται σήμερα στην Ινδία), αφού είναι και αυτή κομμάτι του οίκου και μπορεί να επιστρέψει. Αν η προίκα δεν επιστρέψει στον οίκο πάει να πει ότι η γυναίκα έκανε έναν πετυχημένο γάμο και άρα ενισχύει έναν άλλο οίκο που είναι κομμάτι της πόλης και που τελικά μακροπρόθεσμα βοηθάει και τον πατρικό της οίκο. Άλλωστε η αθηναϊκή κοινωνία μπορεί να μην αφήνει την γυναίκα να μεγαλώσει αλλά δεν δείχνει να μην την εκτιμάει, το αντίθετο μάλιστα για αυτό και την προικίζει. Η Α. Πετροπούλου θεωρεί την προίκα σαν πρόβλημα που μειώνει την κοινωνική αξία των κοριτσιών και έχει την γνώμη ότι η πλειοψηφία των εκτεθειμένων παιδιών θα έπρεπε να ήταν κορίτσια. Η Blundell συμμερίζεται την λογική αυτή, λέει όμως ότι δεν έχουμε στοιχεία (Blundell, ο.π., σ.73). Η Schild αντίθετα αναφέρει ότι μεγαλύτερος θα ήταν ο φόβος του φτωχού αγρότη για το πώς θα μοιραστεί ο ήδη μικρός κλήρος του σε δύο αγόρια, παρά η ούτως ή άλλως λίγη προίκα που θα έδινε στις κόρες του (Schild, ο.π. σ.300).

29. **[29]** Μία ευρεία θεώρηση της «Μήδειας» του Ευριπίδη είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα, ενσαρκώνει όλους τους φόβους των ανδρών για τη γυναίκα που θα αρνηθεί αυτή την λογική ευνουχίζοντάς τους (στερώντας τους από τους μελλοντικούς πολίτες).

30. **[30]** Ο όρος είναι ο συνηθισμένος αλλά δεν είναι απόλυτα ακριβής. Η Σπάρτη θεωρείται σαν η πρώτη γνωστή μίξη των τριών πολιτευμάτων: Δημοκρατίας, Αριστοκρατίας, Μοναρχίας. Η ατονική όμως έκφραση του δημοκρατικού στοιχείου, η αντίθεσή της με την δημοκρατική Αθήνα και η έλλειψη άλλου σχετικού όρου, μας αναγκάζουν να την δηλώνουμε έτσι.

31. **[31]** Παράδειγμα η λατρεία της Ορθίας Αρτέμιδος όπου χόρευαν παρθένες και είχε μεγάλη σημασία στην αγωγή των αγοριών. Σωτ. Κωνσταντινίλη, «Μύθοι –Λατρείες», http://www.ekivolos.gr/arxaia%20sparti.htm.

32. **[32]** Αξίζει να αναφερθεί ότι σημαντική λατρεία της πόλης είναι η ένοπλη Αφροδίτη («Ηθικά», 239 28).

33. **[33]** Εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι οι Σπαρτιάτες δεν φαίνεται να είχαν σπουδαία μόρφωση (δες και «Ηθικά», 237a4), αφού ο αποκλειστικός τους σκοπός ήταν να είναι καλοί στρατιώτες, παρόλα αυτά υπάρχει η αναφορά του Ανάχαρση που τους θεωρεί τους σοφότερους (Ηρόδοτος 4. 77) και του Πλάτωνα τους φιλοσοφικότερους όλων των Ελλήνων, (στην γνωστή θέση του Σωκράτη για την ποίηση, Πλάτων «Πρωταγόρας», 342e-343b),

αφήνοντάς μας σε απορία για το αν έχουμε ξεκάθαρη εικόνα για την μόρφωσή τους.

34. [34] Οι πιο αριστοκρατικές οικογένειες μάλλον προαποφάσιζαν τους γάμους όπως και στην Αθήνα

35. [35] Μπορούμε εδώ να δούμε ένα πιθανό ερωτικό παιγνίδι αφού και η Σπαρτιάτισσα θα ενδιαφερόταν για το ποιος θα την κλέψει, επίσης μπορούμε να υποθέσουμε εύκολα και προσυνεννόηση με κάποιο τρόπο.

36. [36] Ο Πλούταρχος μας λέει ότι ο Λυκούργος νομοθέτησε για να μην υπάρχει προίκα, προφανώς αυτό με τον καιρό άλλαξε (Πλούταρχος, «Αποφθέγματα Λακωνικά», 228 15).

37. [37] Αυτό σημαίνει για μερικούς μέχρι και 10 χρόνια κρυφών συνευρέσεων, πάντως φαίνεται ένα ενδιαφέρον τρικ που δυναμώνει τον ερωτισμό και παρατείνει την αρχική επιθυμία. Επίσης κάνει καθοριστική την γυναικεία λειτουργία της ανατροφής των πρώτων παιδιών που πιθανόν να μην συναντούσαν τον πατέρα τους αφού από επτά ετών έμπαιναν σταδιακά στις αγέλες. Για το θέμα της κρυφής συνεύρεσης, οι W.K. Lacey και P. Cartledge, συμφωνούν ότι πρόκειται για «γάμο υπό δοκιμή» που εμφανίστηκε και αλλού στην Ελλάδα. Θεσμός που προστάτευε την υπόληψή του ζεύγους αν δεν γεννιόντουσαν παιδιά, άλλος ένας θεσμός με αποκλειστικό γνώμονα την υποταγή του ατόμου στο σύνολο (Schild, ο.π. σ.241).

38. [38] «Ὦ ξένε, οὐδεὶς γίνεται μοιχὸς παρ’ ἡμῖν». (Πλούταρχος, «Λυκούργος», 15)

39. [39] Δες και «Ηθικά», 242b23

40. [40] Ο Λυκούργος θεωρούσε ότι τα παιδιά δεν ανήκουν στους γονείς αλλά στην πόλη, για τον λόγο αυτό οι πολίτες πρέπει να γεννιούνται όχι από τυχόντες αλλά από τους άριστους (Πλούταρχος, «Λυκούργος», 15). Παρόμοια πιο εξελιγμένη θέση περί ευγονίας παρουσίασε ο Πλάτωνας στην «Πολιτεία».

41. [41] Ο Πλούταρχος έγραψε ένα βιβλίο με «Αποφθέγματα Λακωνικά» περιλαμβάνει πολλές σχετικές ρήσεις.

42. [42] Αντίστοιχες της ανδρικής παιδεραστίας (φυσικά με την αρχαία έννοια, χωρίς απαραίτητα σεξ), δηλαδή ευγενείς μεγάλες σε ηλικία γυναίκες αναλάμβαναν νέες με σκοπό την εκμάθηση της γυναικείας σπαρτιάτικης

αρετής (Πλούταρχος, «Λυκούργος», 18).

43. [43] Έπιναν κρασί όχι μόνο στις εορτές αλλά σε καθημερινή βάση, ο δε Ξενοφών λέει ότι ήσαν οι μόνες Ελληνίδες που τρέφονταν γενναιόδωρα. (Σ. Καργάκος, «Ιστορία της Αρχαίας Σπάρτης», Gutenberg, Αθήνα 2006, σ.539).

44. [44] Όπως ισχυρίζεται και ο Decker θα πρέπει να υπήρχε σχετικός χώρος ιπποδρόμου στην Σπάρτη μετά το 400 π.Χ. -δες παρακάτω την σημείωση 47.

45. [45] Η προτροπή – ρητό « ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς», όταν έδιναν στο πολεμιστή άντρα τους την ασπίδα, δείχνει ξεκάθαρα την «λακωνική» φιλοσοφία της Σπαρτιάτισσας, πιο αναλυτικά στο Πλούταρχος, «Λακαινών αποφθέγματα», («Ηθικά» 240c-243)

46. [46] Αρχικά ο νόμος καθόριζε ότι η περιουσία κληρονομείται μόνο από τον πρώτο γιο. Μετά τον νόμο του Επιταδέα επιτρεπόταν η κατά βούληση διάθεση του κλήρου (Cl. Mosse, «Κοινωνική και πολιτική ισότητα», μτφρ Γ. Γεωργαμλής http://www.ekivolos.gr/arxaia%20sparti.htm).

47. [47] Χαρακτηριστική είναι η εμφάνιση μετά το 392 π.Χ. Σπαρτιατισσών ολυμπιονικών (Κυνίσκα 2 φορές και Ευρυλεωνίς), αποτέλεσμα πλουτισμού, εκτροφής και εκγύμνασης αλόγων. Ακολούθησαν και άλλες Ελληνίδες συνολικά δεκαπέντε. (Καργάκος ο.π. σ.547-8).

48. [48] Αναφέρει επίσης ότι τα 2/5 της αγροτικής έκτασης της Σπάρτης στις μέρες του, ήταν στα χέρια γυναικών (Αριστοτέλη, «Πολιτικά», 1270a).

49. [49] Καμιά σχέση με τον γνωστό Καιάδα που πετούσαν τα πτώματα των κακούργων.

50. [50] Τα κορίτσια παραδίδονταν αμέσως στην μητέρα τους. «ἐὰν μὲν θῆλυ τεχθῇ, παραδοῦναι ταῖς γυναιξίν, ἐὰν δὲ ἄρρεν, κομίσαι πρὸς ἑαυτὸν ὅ τι ἂν τύχῃ πράττων.» (Πλούταρχος, «Λυκούργος», 3).

51. [51] Να σημειωθεί ότι ο Αγησίλαος που είναι ίσως και ο γνωστότερος βασιλιάς στην Σπάρτη, αναφέρεται σαν χωλός, βραχύσωμος και ισχνός, αυτό δείχνει ότι η μη ευρωστία που μπορεί να μην έκανε δεκτό το παιδί έχει να κάνει μόνο με την μελλοντική ικανότητά του για τον πόλεμο.

52. [52] Στην Αθήνα αυτό γινόταν αντίστοιχα από τον πατέρα των παιδιών που τα παρουσίαζε στην φρατρία σε συγκεκριμένες εορτές (Ν. Μπιργάλιας, «Ο

Καιάδας», στο http://www.ekivolos.gr/arxaia%20sparti.htm).